

RELEVANTNOSŤ VÝSKUMU STRACHU Z KRIMINALITY V URBÁNNEJ GEOGRAFII

Linda Stasíková*

* Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava, linda.stasikova@savba.sk

The relevance of fear of criminality in urban geographical research

Crime and fear of crime and its relevance for geographical research is assessed in this article. The focus is on the role of space in criminal processes and reactions. Crime and fear are considered spatial phenomena. Disposition of people to become victims was emphasized and fear of crime factors were identified including the socio-cultural ones, those linked to the biological body traits and social factors, as all of them are linked to space which can be one of the fear of crime triggers. Eventually a selection of the most important theories and methods in the geographical field was presented.

Key words: crime, gender, age, fear, urban space, geographical research

ÚVOD

Humánna geografia neustále rozširuje spektrum svojich tém a podnetov. Identifikuje nové dimenzie vo vzťahu človeka k prostrediu a odкрýva komponenty, ktoré tento vzťah stmefujú, narúšajú či výrazne ovplyvňujú. Cieľom príspevku je upriamiť pozornosť na strach ľudí z pohybu v priestore, spôsobený obavami z možného kriminálneho činu, ktorý im reálne alebo potenciálne hrozí. Ide o strach výrazne ovplyvňujúci kvalitu života tým, že môže obmedzovať pohyb človeka v priestore. Slobodný pohyb človeka v priestore – bez obáv a obmedzení – je jednou z priorít, ktoré by malo zaručovať akékoľvek kultúrne prostredie. Každý jednotlivec má o tomto pohybe iné predstavy, má iné nároky a požiadavky. V príspevku upriamujeme pozornosť na kriminalitu v urbánnom prostredí, keďže v slovenských mestách sa koncentruje značná časť evidovanej trestnej činnosti (Michálek 1998).

Človek ovplyvňuje vzhľad a charakter prostredia a zároveň prostredie ovplyvňuje správanie a reakcie človeka. Negatívne javy v článku súhrnne označujeme termínom sociálna patológia. Na jej zadefinovanie uvádzame dva názory. Ondrejko et al. (2001) definovali vo svojej práci sociálnu patológiu ako sociologickú disciplínu, ktorá sa zaoberá negatívnymi a škodlivými javmi v spoločnosti, t. j., že jej predmetom je skúmanie patologických javov v spoločnosti. Taktiež tvrdia, že sociálna patológia je súhrnný pojem na označenie chorých, nenormálnych, všeobecne nežiaducich spoločenských javov. Ako spoločensky nebezpečné, negatívne, sankcionované formy deviantného správania označuje sociálnu patológiu Bartlová (1998), pričom pod sociálnou deviaciou rozumie nielen kriminálne správanie, ale aj mnoho prípadov správania, ktoré nie sú trestné. V našom príspevku sa prikláňame k chápaniu sociálnej patológie ako súhrnu negatívnych spoločenských javov.

Sociálna patológia a strach zo zločinu idú ruka v ruku, vzájomne sa ovplyvňujú a podľa našej hypotézy majú dosah na obyvateľov lokalít, kde sa vyskytujú, na tých, ktorí takéto miesta navštevujú alebo sa im cielene vyhýbajú.

Predovšetkým mestá, respektíve ich anonymné a neprehľadné oblasti, evokujú často v ľuďoch strach, obavy alebo neistotu. Úzka ulica alebo priechod medzi domami, neosvetlený a zahádzaný odpadkami, väčšinou vyvoláva práve tieto pocity¹. Dizajn mesta môže umocniť (alebo odbúrať) negatívne pocity súvisiace s hroziacim nebezpečenstvom, či už fyzického útoku alebo majetkového zločinu. V príspevku teda upriamime pozornosť na teórie a metódy environmentálneho dizajnu a budeme ich konfrontovať s modernými metódami, ktoré tento koncept dopĺňajú. Na začiatku príspevku sa zameriame na pojem strach – jeho definície a vzťah k urbánnemu priestoru. Ďalej sa pokúsime identifikovať hlavné faktory strachu z kriminality, ktoré nám pomôžu lepšie pochopiť obavy a reakcie jednotlivých skupín na podnety v ich okolí. Na záver sa zameriame na spomenuté koncepty, ako je environmentálny dizajn či stratégie na elimináciu rizika, v ktorých geografia zohráva významnú úlohu a pomáha s explanáciou súvisiacich priestorových fenoménov.

STRACH V GEOGRAFICKOM KONTEXTE

Strach je inštitucionálna, kultúrna a psychologická reakcia na násilie. Je dôsledkom destabilizácie, exklúzie a neistoty, zahrnuje široký rozsah subjektívnych i emocionálnych hodnotení a ako kumulatívny proces sa rozvíja dlhé obdobie (Koskela a Pain 2000, Moser 2004 a Schafer et al. 2006). Buriánek (2004) používa pojem „obavy zo zločinu“, definovaný ako emočnú reakciu na riziko, vnímaný ako hrozbu voči jednotlivcovi a zahŕňajúci komponenty kognitívne (vrátane vyhodnocovania rizík) a behaviorálne (vyhýbanie sa rizikovým situáciám).

Strach je charakteristický premenlivosťou a širokým časovým a priestorovým rozpätím (od krátkych pocitov neistoty po celoživotný strach z určitej osoby, skupiny osôb, miest alebo určitého priestoru, časových období dňa alebo situácií – viď Koskela 1997). Michálek (1997) uvádza definíciu viktimizácie, čo je syndróm permanentného pocitu úzkosti a strachu z kriminality, viažuci sa na oblasti s vysokou mierou kriminality. Heretik (2004) chápe viktimizáciu ako „proces stávania sa obeťou“ (p. 307), pričom, odkazujúc na Schneidera, rozlišuje primárnu (priame poškodenie obete pri čine) a sekundárnu viktimizáciu (spôsobenú reakciou okolia, vyšetrovaním trestného činu alebo subjektívnym spracovaním faktu viktimizácie). Možno teda pozorovať mierne odlišnosti chápania tohto pojmu, prameniace z rozdielnych pohľadov vedných odborov.

Strach z kriminality teda závisí od miesta, kde sa človek nachádza, od času, v ktorom sa v ňom pohybuje, a často aj od ľudí, ktorí ho obklopujú, či od momentálnej politickej, kultúrnej alebo sociálnej situácie, ktorá na danom mieste panuje. Strach (ale aj násilie) nie je statický, ale má komplexnú, multivrstvovú povahu, meniacu sa aj vzhľadom na nové osobné skúsenosti

¹ Paradoxne však tieto priestory môžu predstavovať pre isté sociálne skupiny, ktoré nepatria medzi páchatel'ov zločinu (bezdomovci, deti, ľudia s obavou pred políciou či kamerami), útočisko, skrýšu či azyl pred okolitým prostredím a vyvolávať v nich pocit istoty a bezpečnosti.

i svetové udalosti – globalizáciu,² medzinárodnú migráciu, ako aj pretrvávajúce problémy exklúzií, chudoby, nerovností (Moser 2004). Podľa Pain (2000) S. J. Smith ako prvá demonštrovala situáciu strachu zo zločinu v priestorovej organizácii sociálnych vzťahov.

Stratégie zamerané na prevenciu kriminality, založené na báze priestoru, sa zameriavajú na cieľ a špecifickú lokalitu zločinu (Cozens et al. 2005). Zločin obsahuje podľa autorov Brantingham a Brantingham (in Herbert 1993) štyri dimenzie strachu – zákon, páchatel'a, cieľ a lokalitu. Napriek tomu, že sú navzájom intenzívne prepojené, environmentálna kriminológia sa zameriava predovšetkým na poslednú uvedenú dimenziu (environmentálna kriminológia je smer kriminológie zameraný na zločin alebo kriminálnu situáciu v konkrétnom priestore, keď sa berú do úvahy charakteristiky priestoru³). Lokalita (miesto) je v tomto kontexte definovaná ako diskrétna lokalizácia v čase a priestore, v ktorom sa zločin odohral (Herbert 1993).

Charakter miesta ovplyvňuje náš strach tak isto ako strach zo zločinu ovplyvňuje význam miesta. Strach formuje naše pochopenie, vnímanie a používanie priestoru a miesta (Koskela a Pain 2000).

S percepciou strachu z kriminality súvisí podstupovanie rizika, ktorého rozsah spočíva na subjektívnom posúdení každého človeka – či sa mu vyhnúť alebo ho podstúpiť. Koskela (2009) upozorňuje, že ľudia spravidla „koncentrujú svoju energiu na vyhýbanie sa problémom a nebezpečenstvu, ale nie na to, aby ich pochopili“. Riziko a rizikové priestory sú sociálne lokalizované, nie sú obmedzené len na mestskú krajinu, riziko sa mení v čase a priestore a je vysoko kontextuálne (Green a Singleton 2006). Naše vedomosti, ostražitosť pred rizikom aj to, ako riziko vnímame a zvládame, je podľa spomenutých autorov zároveň aj informáciou o tom, ako žijeme náš každodenný život, aké sú naše vzťahy s inými, s našimi vlastnými telami, aký spôsob života sme sa rozhodli žiť, ako pracujeme a trávime voľný čas.

Koskela (2009) v geografii rozlišuje tri základné výskumné prístupy k strachu z kriminality (čiastočne sa medzi sebou prelínajúce). *Makro-mierkový prístup* identifikuje strach z kriminality podľa regiónu a mapuje individuálne percepcie strachu s cieľom vyčlenenia najobávanejších častí daného mesta. Vznikol v 20. rokoch 20. storočia v Chicagu a dnes využíva moderné postupy GIS. *Mikro-mierkový prístup* sa zameriava podrobnejšie na konkrétne miesta strachu, snaží sa identifikovať fyzické a sociálne situácie, ktoré vzbudzujú strach. Priestor je teda vnímaný ako kombinácia fyzickej a sociálnej dimenzie. *Prístup priestorovej produkcie* vo výskume strachu sa zameriava na pochopenie priestoru a menej sa zaujíma o mapovanie. Odmietá vnímanie strachu zo zločinu ako súkromný problém, naopak sa snaží o identifikáciu každodenných

² Za globalizáciu strachu sa považuje stav v spoločnosti ovplyvnený udalosťami z 11.9.2001, keď zosilnený strach preniká do všetkých sfér života a globálne napätie sa prelína s lokálnymi neistotami (Koskela 2009). Toto životné napätie pritom nezahŕňa len strach z terorizmu, ale napríklad aj strach minorít z pogromov, policajnej šikany a podobne.

³ Angl. „environmental criminology“ – časť kriminológie, ktorá skúma vplyv prostredia na páchanie trestnej činnosti. Podstatou skúmania je, že na spáchanie trestného činu nestačia len kriminálne sklony jedinca, ale nutne musia existovať aj materiálne predpoklady (príčiny), aby sa objekt stal cieľom trestnej činnosti (Security Revue, www.securityrevue.com).

výkonov, ktoré produkujú alebo podmieňujú strach a o pochopenie sociálnych mocenských vzťahov v pozadí strachu, zdôrazňujú sa aj konotácie vložené v priestore.

Strach z kriminality úzko súvisí s nevýhodami v spoločnosti, so sociálnymi, politickými a ekonomickými nerovnosťami. Najmarginálnejšie skupiny obyvateľstva – s nedostatkom integrácie s okolím, neakceptovaní spoločnosťou, s malou kontrolou nad zdrojmi – sú najpravdepodobnejšími obeťami strachu (Pain 1997), avšak častokrát aj jeho nositeľmi. Hall (2006) do skupiny postihnutej sociálnou exklúziou radí predovšetkým značnú časť etnických menších, slobodných rodičov, starších a postihnutých obyvateľov. Pri hlbšom pohľade do problematiky môžeme pozorovať užšie súvislosti medzi jednotlivými skupinami obyvateľstva a ich vzťahom ku strachu a kriminalite. Aké sú základné predpoklady, aby sa z človeka stala potenciálna obeť kriminálneho činu? V stručnosti sa zamerajme na faktory strachu z kriminality medzi jednotlivými skupinami obyvateľstva, ktorých strach býva ešte umocnený v dôsledku spomínaných časovo-priestorových predpokladov.

FAKTORY STRACHU

V prvej časti tejto kapitoly uvádzame zvlášť sociálno-kultúrne faktory strachu viažuce sa k biologickým znakom tela (teda to, ako sú kategórie ako rod, vek, zdravotný stav, rasa či sexuálna orientácia reprezentované a ako vystupujú v najrôznejších spoločenských interakciách súvisiacich so vznikom a percepciou strachu z kriminality). V ďalšej časti sa potom venujeme faktorom, ktoré majú vzťah k ostatným spoločenským, ekonomickým a kultúrnym charakteristikám človeka.

Skupiny obyvateľov, trpiace najväčším tlakom, ktoré sú najviac marginalizované a cítia sa byť najbezmocnejšie, sú tie, ktoré sa najviac boja (Koskela 2009). Pojmom systematické násilie (Young in Pain 2000) alebo zločin z nenávisťi (*hate crime*) je označované riziko hroziace konkrétnym rodovým, sexuálnym, vekovým a etnickým skupinám obyvateľstva

Rod je jeden z najkľúčovejších faktorov, ktoré ovplyvňujú strach z kriminality a geografickú mobilitu v mestskom prostredí (Koskela 1999). Prikláňame sa k definícii autorky Owen (in Blažek a Rochovská 2006), ktorá definuje rod ako kultúrnu interpretáciu a vyjadrenie pohlavného tela. Kvôli strachu je život žien viac obmedzený ako život mužov, pričom obmedzenie výrazne ovplyvňuje prístup do verejného priestoru a aktivity v ňom. Na pochopenie problému ženskej priestorovej exklúzie je koncept priestoru ako sociálneho konštruktú jedným z najdominantnejších (Koskela 1999).

Feministická geografia, konceptualizovaná v sedemdesiatych rokoch 20. storočia, sa už od 80. rokov venuje otázke ženského strachu z násillia. Podnetom bolo širšie hnutie za zakomponovanie tradične „tichých“ skupín obyvateľstva do urbánneho plánovania (Pain 1997). Rodové nerovnosti sú tak implementované v štruktúre spoločnosti, že sú vnímané ako normálne (Bourdieu, in Hume 2004).

Skoršie výskumy sa spravidla dívali na rodové diferencie apoliticky a nepriestorovo. Ženský strach bol vnímaný ako konzekvencia ich fyzickej

bezbrannosti (Pain 1997). V súvislosti so strachom sa obyčajne vyskytuje vyzdvihnutie ženskej slabosti (Segal, in Pain 2001), avšak biologická línia argumentov je dnes silno kritizovaná (Whitzman 2007). Koskela (2009) tvrdí, že „nie je vrodenu vlastnosťou ženy báť sa“. Nie všetky ženy sú bezbranné a nie všetci muži sú silní. Mnoho nielen mladých žien dôkladne dohliada na vlastnú prezentáciu a správanie, aby sa vyhli každodenným aspektom rizika, ale tiež demonštruje, že existujú významné kontextuálne rozdielnosti medzi skupinami žien aj vo vnútri týchto skupín (Green a Singleton 2006). Avšak to, že niektoré ženy vedia odolávať strachu, neznamená, že by strach nezohrával v ich živote dôležitú rolu – či ide len o prchavé okamžiky neistoty alebo permanentné a často významné obmedzenia, ktoré ovplyvňujú ich každodenný život a aktivity.

Strach z kriminality vedie ženy k úkonom, ktoré sú často priestorového charakteru, ako napr. vyhýbanie sa určitým častiam mesta alebo nevychádzanie po zotmení z domu (Koskela 1999). Koskela ďalej upozorňuje, že priestorovosť strachu neznamená len jednoduchú identifikáciu a opis najstrašidelnejších miest a území. Zo sociálnych konzekvencií sa často vyvinú konzekvencie priestorové. Muži, „kontrolovaním“ svojho strachu (predstieraním nebojácnosti) a snahou monitorovať situáciu uplatňujú autoritu, dokazujú silu a udržiavajú vzory a modely prístupu a kontroly verejného priestoru, ktorý je spravidla neprístupný ženám (Brownlow 2005). Tradičné ženské rodové identity môžu posilniť strach žien na verejných priestoroch zdôrazňovaním ich bezbrannosti a závislosti a podporovaním idey, že je verejný priestor pre ne nebezpečný (Day et al. 2003).

Strach žien sa výrazne líši od mužského v chápaní jeho rozsahu, povahy a dosahu na život (Pain, in Koskela 1999). Vzťah žien a mužov k násiliu môže byť priamo porovnávaný iba vtedy, keď by zažívali násilie rovnako a reagovali podobne, čo sa často nedeje, navyše ženám tiež hrozí širšie spektrum útokov (Tiby, in Koskela a Pain 2000, Painter, in Listerborn 2004). Podľa niektorých názorov je kľúčovou explanáciou ženského strachu zo zločinnosti hrozba znásilnenia (Rosewarne 2005). Spomenutá autorka uvádza, že ak ženy vnímajú samy seba rutinne zobrazované ako sexuálne objekty, môže to mať za následok strach z mužov, ktorí ich vnímajú exkluzívne v tomto duchu a nie sú schopní oddeliť svoje fantázie od reality. Jedným zo spôsobov zahrnutia žien do mužského priestoru je žena ako dekorácia – napríklad počet žien zobrazených na billboardoch vysoko prevyšuje mužov. Keď reklamy na verejnosti konštantne pripomínajú ženám ich sexualizovanú rolu v spoločnosti, môže to byť interpretované ako katalyzátor ženského strachu zo zločinu na báze sexu (Rosewarne 2005). Na strach zo znásilnenia sa následne viaže strach z ztotožnenia, čo už prechádza do strachu existenčného.

Popri rode je vek ďalším faktorom vplývajúcim na strach z kriminálneho činu, v praxi často skúmaným v súvislosti s ďalšími identitami založenými na sociálnej interpretácii biologických kategórií (rod, rasa a sexuálna orientácia), ale aj ďalšími sociálnymi charakteristikami, napríklad sociálnym statusom a podobne.

Nie je možné pochopiť detský strach bez referencií na ich rodičov (Pain 2001). Tí ich často do istého veku pre obavy z dopravy a cudzincov obmedzujú

v pohybe mimo domova, čo má za dôsledok menšiu znalosť prostredia a strácanie šancí vyvinúť *coping strategies* – stratégie na zdoľávanie možného nebezpečenstva ale aj vlastného strachu. Možno povedať, že strach v dospelosti vzniká kulmináciou procesov začatých v detstve (Goodey, in Koskela 1997).

Podľa výskumu Valentine (1992) sú deti až do veku 10-11 rokov vychovávané rovnocenne, čiastočne aj preto, že do tohto veku sú chlapci považovaní za takých istých slabých ako malé dievčatá (a rovnako bezbranných voči únosom). Približne po jedenástom roku detí nastáva rodová divízia, keď je chlapcom umožnený voľnejší pohyb a dievčatám sa zintenzívnia zákazy s dôrazom kladeným na ich fyzickú slabosť a je im tiež zamedzovaný prístup na špeciálne miesta, napr. parky. Aj po 16. roku, keď dievčatá opúšťajú školu, rodičia spravidla akcentujú vo svojich dcérach pocit bezbrannosti na verejných priestranstvách. Uistujú sa, že majú sprievod a že sa vyhýbajú miestam, ktoré sú pre ne nevhodné, kde sa môžu stať obeťami kriminálnych i nekriminálnych aktov. Tieto skúsenosti sa nedejú vo vákuu, ale sú viazané na priestor a čas. „Väčšina mladých dievčat má mentálny obraz miesta, kde sa k nim môže priblížiť neznámy muž a tento obraz im je vštepovaný od detstva“ (Valentine 1989). Na tento obraz sa neskôr môže naviazať negatívna skúsenosť, ktorá sa fixuje na konkrétny priestor (environmentálny kontext) a strach žien sa ešte posilní. Mladé ženy boli a stále sú riadené tradičnými diskusiami o násilí, viktimizácii a individuálnej morálke (Fine, in Harris 2005).

V skoršom veku môže byť zdrojom detskej nebojácnosti a bezstarostného pohybu v priestore (návštevy zakázaných oblastí na sídlisku, skúmania zničených domov a podobne) ich neznalosť úskalí a z toho prameniaca nerozvážnosť, ako aj snaha nebyť kontrolovaný rodičmi. V neskoršom veku sa mladí ľudia môžu snažiť odporovať pravidlám, ktoré museli v súvislosti s prostredím dodržiavať, avšak toto správanie môže vyvolať obavy alebo strach u iných mladých ľudí aj u iných sociálnych skupín (Pain 2001). Práve preto sa stala tradičnou percepcia mladých ľudí a ich kultúr ako nebezpečných alebo problémových (Green a Singleton 2006). Flákanie sa detí a mládeže na verejných priestranstvách (parky, ulice, obchodné domy, ...) je rozšírené a môže vyvolať nielen v spoločnostiach západných krajín „morálnu paniku“ (Loader et al., in Pain 2001).

O tom, ako mladí jednotlivci zvládajú každodenné riziko, existuje menej literatúry. Mitchell et al. (in Green a Singleton 2006) tvrdia, že mnohí mladí ľudia odmietajú oficiálne definície riskantného správania a vytvárajú si vlastnú rizikovú hierarchiu. Samozrejme, nemožno brať do úvahy mladých ľudí ako jednu homogénnu skupinu (Massey, in Green a Singleton 2006).

Protipólom k ohrozenej detskej zložke sú obyvatelia v poproduktívnom veku. Ako uvádza Rowles (in Pain 2000), starší ľudia sú v humánnej geografii videní ako „väzni priestoru“. Seniori oboch pohlaví sú v porovnaní s mladými plní obáv (Pain 2001), čo súvisí s bohatými životnými skúsenosťami a zážitkami (ako silný indikátor strachu sa často uvádza prežitie vojny, ktorý ale nemusí súvisieť s vekom). Možnosť kriminálneho činu spáchaná na starých ľuďoch je umocnená v prípade ich zhoršeného zdravotného stavu či možnou rizikovou oblasťou ich bydliska. Môžu byť ohrozovaní a obťažovaní, pretože sú často vnímaní ako slabí a závislí od pomoci mladších, preto aj ich pohyb

v priestore a čase, ktorý považujú za riskantný, je väčšinou obmedzený (Pain 2001). Staršie ženy sú skupinou s najväčším strachom pohybu na ulici, pretože zaznamenávajú oslabenie fyzických síl a ich strach sa spája s pocitmi bezbrannosti a bezmocnosti (Mirrless-Black a Maung, in Pain 1997, Koskela 1997). Kriminálne výskumy medzi staršími obyvateľmi však bývajú kritizované ako reprodukcia negatívneho obrazu vyššieho veku (Koskela 1999).

Menej schopní obrany a úniku nie sú len starší ľudia, ale aj zdravotne postihnutí. Postihnutie niekedy príde náhle a zmení život dramaticky a bezprostredne (Koskela 1997). Londýnsky výskum realizovaný dvojicou Galey a Pugh (in Pain 2000) dokázal, že postihnutí ľudia sú oproti zdravým obyvateľom dvakrát viac pravdepodobnými obeťami útoku na ulici a trikrát viac šikanovaní v súkromí. Ich obavy, že sú vnímaní ako „ľahko zasiahnuteľný cieľ“, výrazne zvyšuje ich strach z kriminality (Pain 1997).

Priestorové správanie menia aj tehotné ženy. Cítia sa nekomfortne alebo menej vítané na mnohých miestach a časť z nich pohyb na verejných priestranstvách výrazne obmedzuje (Koskela 1999), čo je dané okrem iného aj fyzickou bariérovosťou miest. Tehotenstvo zaraďuje ženy do domácnosti, mimo verejnosti, a ich strach nie je ani tak strachom o seba, ako skôr ide o zodpovednosť za svoje ešte nenarodené dieťa, čo sa neskôr pretransformuje do strachu o už narodené dieťa a manžela (Koskela 1997). Strach o deti je teda skôr doménou žien a súvisí s rodovou rolou vo výchove detí (Schafer et al. 2006).

Rasové predsudky vedú silne ovplyvniť strach jednotlivcov i celých skupín obyvateľstva. Strach ľudí bielej rasy sa často sústreďuje na iné etnické skupiny a ľudia inej ako bielej rasy zasa pociťujú vyšší strach zo zločinu ako ľudia bielej rasy (Pain 2001). Kriminalita vo vzťahu k rase sa líši podľa lokality a odráža tamojšiu demografickú a historickú situáciu (Smith, in Pain 2001). Analogicky sa šíri aj strach jednotlivých etnických skupín žijúcich nielen vo vzájomnej blízkosti (v jednej mestskej štvrti, v jednom meste), ale prechádza aj do väčších mierok na úrovni štátu a prekračuje hranice.

Homosexuálni muži sú viac ohrození na verejných priestranstvách ako ženy (Berril, in Pain 2000). Proces „heterosexualizácie“ je evidentný „v priestoroch v rozsahu od spálne až po národ“ (Elder, in Hubbard 2001). Sexuálna morálka núti ľudí správať sa tak, ako sa očakáva od „poriadnych občanov“ (Hubbard 2001). Richardson (in Hubbard 2001) označuje gayov a lesby za „čiastočných občanov“ – vyčlenených z určitých práv, ale majúcih tie isté povinnosti (nemôžu uzatvárať manželstvá, ale musia platiť dane a podobne). *Coping strategies* homosexuálov zahŕňajú vyhýbanie sa určitým miestam v určitých časoch a nepreukazovanie náklonnosti svojim partnerom na verejnosti (Von Schulthless, in Pain 2000), ktoré by mohlo potenciálne vyprovokovať homofóbne reakcie spojené s agresivitou.

Skupiny ľudí, ktoré sú démonizované ako najväčšie hrozby pre spoločnosť, sú často v najväčšom riziku ako obeť násillia (Pain 2001). Spoločenské a ekonomické disparity silne ovplyvňujú percepciu istých zložiek obyvateľstva. Podľa Pain (2000) sú pravdepodobne najohrozenejšou skupinou bezdomovci, ktorým chýba bezpečné domáce zázemie a fyzické útočisko. Pre tých, ktorí majú nedostatok zdrojov a ktorí sú na periférii spoločnosti, sa základná

existenčná neistota ľahko pretransformuje na strach (Koskela 1999). Vo väčšine prípadov prakticky neexistuje interakcia chudobnejších ľudí s formálnymi bezpečnostnými silami (Garrett a Ahmed 2004).

Sociálne alebo ekonomicky znevýhodnení obyvatelia trpia silným vplyvom strachu zo zločinu, ktorý ešte viac posilňuje ich marginalizáciu (Pain 2001). Hoci sociálna trieda ovplyvňuje ženy napríklad v tom, ako sa vysporiadajú s nebezpečenstvom (ženy s vyšším príjmom využívajú svoje finančné prostriedky, aby sa vyhli predpokladaným rizikovým situáciám), strach z násilia je vo všetkých triedach takmer rovnaký (Pain 1997).

Obmedzená mobilita, redukovaný prístup k dobrému vzdelaniu, dobrým zamestnaniam, ekonomickej bezpečnosti, neistá sociálna budúcnosť so ženou, chudoba, nezamestnanosť a násilie v okolí, existenčný strach, hnev, rozhorčenie, obklopenie agresivitou, rizikom a súťaživosťou – to všetko spôsobuje náchylnosť k násilným výbuchom (Brownlow 2005). Na zdolanie takejto životnej situácie konceptualizovali Majors a Billson (in Brownlow 2005) *cool pose* na príklade štúdie mladých černošských mužov. Ide o zdolávací mechanizmus v dennom živote, ktorým si posilňujú ego, ktorý ich zviditeľňuje a dodáva pocit sily.

Ďalšou formou strachu je strach z bitky na verejných priestranstvách, týkajúci sa najmä mladých mužov a teenagerov (Hume 2004). Ženy sú z výskumu takmer vylúčené, lebo to nepatrí do ich každodenných skúseností. Tento výskum bol robený v USA, avšak v iných krajinách, napríklad v Latinskej Amerike, sú známe ženy ako členky gangov, do ktorých vstupujú bitkou (či sexom). Najčastejšie bitky (v USA) vznikajú na miestach schôdzok – na basketbalových ihriskách, v herniach, nočných kluboch, na party a podobne (Day et al. 2003). „Skutoční muži“ nevyvolávajú bitky pri každej príležitosti, skôr naopak, konfrontáciu označili Day et al. (2003) za neefektívnu *coping strategy* a nedostatok kontroly nad samým sebou (rešpekt sa tak získaval len v detstve).

Ďalšou skupinou, ktorá trpí strachom z kriminality viac ako iné, sú ľudia majúci už skúsenosť s kriminálnym útokom. Podľa štúdií zameraných na netradičné aspekty strachu, ktoré spomína Schafer et al. (2006), pocit bezmocnosti stúpa, aj keď ide o cudziu skúsenosť – získanú z médií, od rodiny, priateľov, susedov. Úloha médií v percepcii strachu z kriminality zohráva významnú rolu. Média odrážajú i skresľujú verejnú mienku na používanie priestoru (Winton 2004). Môžu vytvárať klímu strachu a pocit zraniteľnosti, ktorý nemusí mať reálny základ (Arrigiada a Godoy, in Winton 2004). Informácie o útokoch, ktoré sú vo vzťahu k ich geografickému alebo sociálnemu životnému štýlu, spôsobujú, že si človek ľahšie predstaví sám seba ako obeť (Valentine 1992).

Do spomenutej kategórie patria aj ľudia pracujúci pre políciu ako dobrovoľníci, ľudia stretávajúci sa s kriminalitou (alebo jej dôsledkami) vo svojom okolí, osoby s výraznou schopnosťou spájať súvislosti a informácie a vyvodzovať z nich relevantné závery.

Protikladom k preľudneným, nepokojným uliciam a rušnému životu v meste býva považované manželstvo. Schafer et al. (2006) označujú manželský status za faktor, ktorý eliminuje strach, čo je spôsobené zrejme životným štýlom,

modifikáciou aktivít a klesajúcim pocitom zraniteľnosti. Ak však harmonickosť vzťahu a vzájomný rešpekt klesá, môže nastať niekoľko scenárov, v ktorých býva žena obeťou fyzického i psychického útlaku. Jedným z nich je domáce násilie. Priestorovým paradoxom nazýva Pain (1997) fakt, že hoci ženy sa výrazne viac obávajú verejných priestranstiev, väčšina násilných činov sa udeje v domácnosti.

Odievanie je jeden z prostriedkov, ako sa chrániť pred zločinom, ale aj ako ho vyprovokovať. Týka sa to predovšetkým žien v súvislosti so sexuálnymi útokmi (ale samozrejme sa môže viazať na všetky skupiny obyvateľstva, ktoré akýmkoľvek spôsobom provokujú či nápadne vyjadrujú svoju identitu). Tak ako strach prinútil ženy „vhodne“ sa správať a interagovať s verejným priestorom, rovnako poskytuje „inštrukcie“ ako sa obliekať mimo domu. V spoločnosti prevažujú názory, že ženy môžu vyprovokovať útok na ne pre svoj vzhľad. Opustenie domu a zapojenie sa do normálneho každodenného života znamená, že ženina kontrola správania sa a vzhľadu musí zahŕňať aj také jednoduché veci ako je výber oblečenia, pričom jeho zanedbanie môže mať významné konzekvencie (Rosewarne 2005).

ŠPECIFIKUM URBÁNNÉHO PRIESTORU

Ľudský priestor reflektuje kvalitu ľudských zmyslov a mentalitu – tak ako ľudia formujú a dopĺňajú priestor, v ktorom žijú, tak aj priestor formuje a ovplyvňuje jeho obyvateľov (Tuan 1977).

Typy rizikových území⁴ či mikropriestorov v rámci verejného priestoru⁵ môžeme identifikovať podľa Valentine (1989): veľké otvorené priestory, často izolované alebo neosvetlené (parky, lesoparky, prázdne pozemky, brehy riek atď.) a uzavreté priestory s obmedzeným prístupom, kde sa páchateľ môže skryť a zostať nepozorovaný (chodby, viacposchodové garáže, prázdne železničné prejazdy, metro atď.). Príležitosť spáchať zločin (napríklad krádeže a znásilnenia) býva často podporená faktormi ako nedostatočné či absentujúce pouličné osvetlenie, pre bezpečnosť nevhodne navrhnutý dizajn budov a charakter zástavby či zelene alebo chudobná infraštruktúra. Pracovná smena skoro ráno alebo neskoro do noci a dlhé vzdialenosti umocňujú tieto priestorové nebezpečenstvá (Moser 2004), keďže človek máva rutinou alebo únavou utlmenú schopnosť rozpoznať nebezpečenstvo v teréne, kde sa vyskytuje pravidelne.

Ley (1983) označuje privátny priestor, domov, za miesto, kde na človeka čaká málo prekvapení, kde to pozná, kde má svoj majetok a svoje istoty. Tieto istoty však nemusia byť len pozitívneho charakteru. Priestorovým paradoxom nazýva Pain (1997) fakt, že hoci ženy sa výrazne viac obávajú verejných priestranstiev, väčšie množstvo násilných činov sa udeje v domácnosti. Ich skutočný počet však možno len odhadovať, pretože miera nahlasovania týchto zločinov je veľmi nízka. Je to spôsobené predovšetkým strachom zo straty

⁴ Ide o typológiu rizikových území, ktorá zahŕňa najčastejšie uvádzané obávané priestory. Niektoré z nich, predovšetkým z prvej skupiny areálov, však môžu byť atraktívne pre relatívne veľký počet ľudí, vyznávajúcich napríklad trávenie času na menej kontrolovaných miestach, kde sa cítia byť slobodnejší.

⁵ V zmysle definície Koskela (1997) priestor každodenne dostupný verejnosťou.

sociálnych (ale aj materiálnych) istôt, či už svojich alebo istôt vlastných detí, strachom z represíí zo strany útočníka, z hanby, ktorá pripadne na rodinu obeť a podobne. Kriminalita, páchaná hlavne na ženách a ľuďoch menej schopných sa brániť, predstavuje nielen svojou výraznou latentnosťou významný spoločenský problém.

Privátny priestor je teda typ priestoru, ktorý býva vnímaný spravidla ako bezpečnejší oproti neznámemu, v ktorom môže byť správanie niektorých jedincov k sociálnym normám ignorantské, alebo môže nejaká akcia jedinca vyvolať nečakané dôsledky (Koskela 1997, Day et al. 2003). V cudzom prostredí tiež máme oslabenú schopnosť čítať znaky nebezpečenstva (Koskela 1999). Bezpečný priestor je však tiež relatívny pojem, pretože nie pre každého platia tie isté podmienky a to, čo niekto považuje za bezpečné, môže iný považovať za riskantné (Aitchison et al., in Green a Singleton 2006). Všade platí relativita genia loci. Napríklad bezdomovec prijíma za svoj azyl temné kriky v parku, ktoré pokladá lepšie situovaný obyvateľ za riskantné, alebo starý dom s ošarpaným vchodom vzbudzuje neopodstatnené obavy, pretože je obývaný dôchodcami, pre ktorých však predstavuje najbezpečnejšie miesto na bývanie. Zdieľanie spoločných identít je pravdepodobnejším predpokladom pre spoločnú zrodu (Watt a Stenson, in Green a Singleton 2006).

Môžu to potvrdiť na prvý pohľad paradoxne sa javiace výsledky výskumu Pallone (in Day et al. 2003) medzi študentami univerzity v meste City of Irvine (patrí podľa štatistik k jedným z najbezpečnejších miest USA a je známe svojím poriadkom, prísny architektonickým dizajnom a dobrým školstvom). Mnohí študenti označili napriek bezpečnosti mesto za nudné, sterilné a príliš kontrolované. Táto kategória ľudí je v sociologickej literatúre označovaná ako *homo aleatorius* (človek – hráč), teda jedinec, ktorého istota núdi a riziko mu môže byť zdrojom zábavy (Buriánek 2004). Opak tohto prototypálneho jedinca je potom *homo prudens*, človek eliminujúci riziko na nulovú hodnotu.

Iným zaujímavým poznatkom je podľa kriminologických výskumov, ktoré spomína Buriánek (2004), opakované potvrdenie ďalšieho paradoxného typu strachu zo zločinu – najviac trpia obavami tí respondenti, ktorí nežijú na miestach so zvýšenou kriminalitou a u ktorých je riziko viktimizácie pod hladinou priemeru. Autor skúma adaptáciu spoločnosti na riziká hroziace v súčasnosti, pričom identifikuje niekoľko moderných javov súvisiacich so sociálnou patológiou (normalizácia rizika, zapojenie rizika do každodenného života spôsobom, keď je možné z neho i profitovať a podobne).

Nahliadnutím do sociálnej dimenzie urbánneho priestoru, v ktorom na našom území trpia obyvatelia kriminalitou výrazne viac ako v priestore rurálnom, možno citlivo odokrývať jemné odtiene sociálno-patologických vzťahov.

„Urbanizácia prispela k rozbitiu tradičných komunít a vytvorila priestor pre stretávanie neznámych, rozvoj komunikácie umožnil všetkým dokonale sa zoznámiť s rolou cudzinca. Vytvorili sa priestory s extrémne nízkou sociálnou kontrolou, ohniská patológie“ (Keller, in Schmeidler 2000). Nárast intenzívnej urbanizácie môže spôsobovať kriminálne problémy, odcudzenie, mentálne choroby, samovražednosť a iné deviácie. Rýchly rast miest znamená často narušenie existujúcich sociálnych štruktúr, zhoršenie sociálnej súdržnosti

a občianskych konfliktov (Schmeidler 2000). Nastáva boj o urbánny priestor, o to, kto má právo byť na akom mieste. Ako tradičný príklad takéhoto boja uvádza Koskela (2009) graffiti, považované za vandalizmus aj pouličné umenie, ktoré má jasne teritoriálnu funkciu.

V urbánnom priestore silno kontrastujú verejné priestory, používané všetkými, s prísne privátnymi. Semiprivátne priestory, intenzívne využívané v rurálnom priestore (spoločné dvory, uličky medzi domami atď.), ktoré slúžia aj ako miesta náhodných či organizovaných stretnutí, nie sú v mestách dejiskom takého počtu sociálnych interakcií (spoločné predzáhradky, chodby v dome a podobne).

MOŽNOSTI GEOGRAFICKÉHO VÝSKUMU STRACHU Z KRIMINALITY

Na tému strachu a kriminality existuje relatívne veľa publikácií, ktoré reflektujú najnovšie trendy, tendencie a zistenia. Úlohou geografie v štúdiu kriminality, či strachu z nej, je hľadanie súvislostí medzi zločinom a miestom, kde sa udial, keďže zločin má k priestoru rôznorodé a premenlivé vzťahy. Štúdie geografie kriminality majú svoje korene v polovici 19. storočia v Európe. V dvadsiatych rokoch 20. storočia sa začala zameriavať na urbánne prostredie (Chicagská škola, predovšetkým C. Shaw a H. McKay). Do 60. rokov 20. storočia prevažujú areálové štúdie (priestorová diferenciácia kriminality v rôznych mierkach), neskôr sa záujem koncentruje na korelačné závislosti medzi kriminalitou a prostredím (ekologické štúdie) a na výskum špecifických území v mestách (s vysokou úrovňou kriminality), ktoré reagujú na zanedbané priestorové explanácie (Michálek 1997, Pain 1997 a Fyfe 2000). Veľký kvalitatívny skok urobila geografia kriminality v 70. rokoch vďaka radikálnej kritike pozitivistickej tradície a následnému postupnému zavedeniu kvalitatívnych metód a tiež zásluhou rozvoja výskumu zločinu na národnej a lokálnej úrovni.

Geografia, kriminológia a príbuzné disciplíny dodnes často používajú pozitivistický prístup s úsilím kvantifikovať ľudské správanie (Koskela a Pain 2000). „Kvantitatívne dáta sa vzťahujú na špecifické záznamy zločinov od polície, kvalitatívne hovoria o skúsenostiach zo zločinov, neporiadku, obťažovaní, čo môže byť občas náročné kategorizovať“ (Pain et al. 2006, p. 2066). Kvalitatívne postupy boli preto navrhované ako spôsob vyjadrenia významov a nuáns strachu z kriminality, s výhodami ako mnohoaspektovosť, dynamika a citlivosť na priestorové, časové a sociálne kontexty (Koskela a Pain 2000), rešpektujúce rozdielnosť v správaní a využívaní priestoru jednotlivcami. Práve s využitím kvalitatívnych metód bol vyvrátený názor, že ženský strach z verejných priestorov je iracionálny (Blažek a Rochovská 2006). Popri subjektívnych (vnímanie obyvateľov) je však potrebné využiť tiež objektívne indikátory (ekonomické a sociálne dáta).

Pri činoch páchatel'a je určujúca séria faktorov: motív, zisk, výber obete, vhodný čas a priestor a ďalšie. Nie je však možné nájsť racionálny dôvod pre každý jeden zločin, napríklad pokiaľ ide o čin pod vplyvom drog alebo alkoholu. Ceccato (2009) rozlišuje geografiu expresívnej a akvizičnej kriminality. Expresívna zahŕňa zločiny spôsobené ventiláciou zúrivosti, hnevu

alebo frustrácie (útoky, vraždy, vandalizmus atď.), akvizičná zločiny, pri ktorých má páchatel' majetkový zisk (krádeže, prepady, zločiny spojené s drogovou činnosťou atď.). Ceccato upozorňuje, že toto členenie sa môže prelínať a jasná hranica medzi nimi nie je stanovená.

Lokalita je najbežnejším zameraním prác venovaným strachu z kriminality v humánnej geografii (Pain 2000). Táto autorka často uvádza zvýšený strach z útoku v jednotlivých územiach, typicky tmavých, osamelých, neatraktívnych alebo spustnutých. Nielen samotné násilie, ale aj jeho hrozba môžu zapôsobiť na potenciálnu obeť a pripomenúť mu jeho zraniteľnosť (Koskela 1997).

Priblížme si teraz stručne niektoré najdôležitejšie koncepty, ktoré vytvorili základ pre tie dnešné, a tiež na moderné metódy, ktoré sa stále vyvíjajú a optimalizujú.

VYBRANÉ KONCEPTY VÝSKUMU STRACHU Z KRIMINALITY

Medzi už klasické koncepty výskumu kriminality v geografii patrí environmentálny dizajn a fyzický vzhl'ad prostredia. Teórie tohoto konceptu o vykonaní kriminálneho činu sú založené na báze, že existujú stimuly v konkrétnom prostredí, na ktoré páchatel' reaguje (Newman, in Herbert a Hyde 1985), a teda že niektoré miesta sú viac vhodné na to, aby sa v nich kriminálne činy vyskytovali častejšie. Environmentálni kriminológovia začínajú svoje štúdie zločinov kladením otázok, kde a kedy sa tento zločin stal, pýtajú sa na fyzické a sociálne charakteristiky dejiska (Brantingham a Brantingham, in Herbert a Hyde 1985). Charakteristika dejiska je kľúčová pre pochopenie toho, prečo sa konkrétna udalosť odohrala v konkrétnom čase. Ako uvádzajú Cozens et al. (2005), zločin nie je náhodne distribuovaný a kriminálne „hot spots“ sú známe už od polovice 19. storočia. Z polovice 20. storočia pochádza pojem CPTED – „*crime prevention through environmental design*“, prevencia kriminality pomocou environmentálneho dizajnu – ktorý presadzuje, že „správny dizajn a efektívne využívanie „*built environment*“ (prostredie, ktoré vytvoril človek pre svoje aktivity) môže viesť k redukcii strachu a kriminálnych incidentov a zlepšiť kvalitu života“ (Crowe, in Cozens et al. 2005, p. 329). Pojem „*de-fensible space*“ zaviedol a zadefinoval Newman (1972, p. 3) ako „model pre obytné prostredie, ktorý bráni zločinu tvorením fyzického vzorca sociálnej štruktúry, ktorá sa bráni sama“.

Na základe tejto teórie sa vyvinul aj známy koncept „rozbitých okien“ (*broken windows*). Je založený na hypotéze, že iniciálne znaky neporiadku na konkrétnom území (napríklad rozbité okná, odpadky či grafiti) sú dostatočným spúšťačom úpadku a donútia ľudí stiahnuť sa do ich domovov, čím sa z ulíc stratí neformálna kontrola, čo vedie k páchaniu vážnejších zločinov (Fyfe 2000). Dlhú dobu sa vedú diskusie o spojení neporiadku v bezprostrednom okolí obydlija so strachom zo zločinu a veľa štúdií ponúklo teoretické argumenty a empirické dôkazy, že neporiadok priamo a/alebo nepriamo prispieva k strachu z kriminality (Schafer et al., 2006). Neporiadok priamo ovplyvňuje strach v momente, keď sa obyvatelia začnú znepokojovať následkami takýchto podmienok (výtržníctvo, problémová mládež, pouličné žobranie,...), môže byť tiež nepriamo videný ako spúšťač rozkladu, generujúci úzkosť, bezradnosť, propagovanie neprístojných podmienok (keď obyvatel'

subjektívne verí, že neporiadok je významný, táto percepcia sa stáva reálnou v jeho konzekvenciách, ako je napríklad narastajúci strach).

Teória „očí na ulici“ (*eyes on the street*) od Jane Jacobs (in Whitzman 2007) uvádza, že to nie sú environmentálne úpravy samy o sebe, ktoré majú redukovať strach z kriminality, dôležitý je skôr narastajúci zmysel pre vlastníctvo, informačný dohľad nad priestorom a predpoklad silnejších sociálnych interakcií, ktoré majú rozhodnúť o zmenách v prostredí.

Niektoré veľmi radikálne teórie dokonca obsahujú tvrdenie, že všetci ľudia sú rovnako prístupní pokušeniu spáchať zločin a neexistuje žiadny ostrý rozdiel medzi kriminálnou a nekriminálnou populáciou (Herbert a Hyde 1985). Platí však, že páchateľ si vyberá cieľ aj v súvislosti s ľahkosťou jeho dosiahnuteľnosti, a preto podľa spomenutých autorov existuje pre každú kategóriu páchateľov vhodný vzor a generalizácie o možných špecifických typoch prístupnosti.

Kritika „odprojektovania“ kriminality sa zakladala hlavne na fakte, že bola zanedbaná otázka, prečo sa zločin udial, a že neboli zohľadnené politické a sociálne príčiny kriminality (Pain 1997) a taktiež, že priestor, v ktorom sa udeje zločin, je chápaný ako relatívne statická aréna (Koskela 2009). Niektoré výskumy tiež naznačili, že úroveň strachu v oblastiach s vysokou kriminalitou môže byť nižšia ako by sa očakávalo, pretože toto riziko sa stáva pre obyvateľov daného miesta zvládnuteľné (Roman a Chalfin 2008). Negatívnym následkom nesprávnej aplikácie CPTED je aj vznik tzv. *gated communities*. Je zapríčinený nedostatočnou spoluprácou komunity pri zavádzaní konkrétnych opatrení a prílišným zdôraznením ochrany vlastníctva, čoho dôsledkom môže byť vznik mentality „pevností“ a komunita sa stiahne za múry a opevnené domy (Cozens et al. 2005). Kým obyvatelia s nižším príjmom používajú psov, mreže na oknách a vysoké ploty, tí s príjmom vyšším sa spoliehajú na sofistikované alarmy a primerane ozbrojenú súkromnú bezpečnostnú službu a stále viac sa uzatvárajú do ohradených komunít, opevňujúc celé svoje okolie elektrifikovanými plotmi a kamerami, aby monitorovali ich *citadely* (Moser 2004). Priamym následkom toho je podľa autorky vyľudnenie celých častí mesta.

Odpoveďou na kritiku prvej generácie CPTED bola druhá generácia, ktorá pričlenila do svojej koncepcie zhodnotenie rizika, sociálno-ekonomické a demografické analýzy i aktívnu participáciu občanov a je dnes stále viac rozšírená (Cozens et al. 2005). Jej využitie, neustále sa intenzívne vyvíjajúce, sľubuje realistickejšie preventívne opatrenia (Saville a Cleveland 1998). Najhodnotnejšie aspekty bezpečnej komunity vidí v štruktúre ľudského správania. Na príklade Tokya, mesta s veľmi vysokou hustotou zaľudnenia, autori dokumentujú, že táto hustota nemusí byť spúšťačom násillia, pokiaľ v miestnej kultúre figuruje osobný rešpekt, sociálne cítenie a zodpovednosť. Dôležitú úlohu prisudzujú využitiu prirodzených miest na stretnutia v mestách, vytváraniu centier voľného času pre mládež, pokusom o spoluprácu medzi obyvateľmi a pomocou dizajnu i pokusom o prejavenie zodpovednosti za prostredie, v ktorom žijú.

Prístup CPTED má svoje limity, podľa Cozens et al. (2005) sú tým prvým iracionálni páchatelia (vplyvy alkoholu, drog atď.), ťažko zvládnuteľní akoukoľvek prevenciou kriminálnej aktivity. Atlas (in Cozens et al. 2005)

zadefinovala *offensible space*, kde drogoví díleri a zločinci využívajú CPTED princípy na vytvorenie „bezpečného“ a „obrániteľného“ priestoru, kde a z ktorého môžu realizovať svoje kriminálne aktivity. Preventívne opatrenia a teórie zahŕňajú ako negatívne efekty tiež možné premiestnenie zločinu na iné miesto, čiže kriminalita sa nemusí zredukovať, len sa relokalizovať na miesto, kde sú lepšie podmienky na jej páchanie.

Ďalším, v geografii často rozvíjaným konceptom je identifikácia stratégií, ktoré ľudia vytvárajú, aby eliminovali riziko (v kapitole Faktory strachu spomínané *coping strategies*). Ako uvádzajú Green a Singleton (2006), mladé ženy napríklad často pociťujú potrebu sprievodu, ochranu proti neidentifikovateľnému cudziemu nebezpečenstvu, bezpečnosť hľadajú v počte ich sprevádzajúcich ľudí. Brownlow (2005) rozlišuje dve tradične identifikované *coping strategies*. Prvá stratégia, protektívna (ochranná), sa snaží zredukovať riziko viktimizácie rastom schopnosti odstrašiť, zabrániť alebo odolať kriminálnemu činu, cieľom ochrany je kontrola (nosenie zbrane, pohyb v skupinách). Druhou stratégiou je pozbavenie účinnosti, čo znamená udržanie si odstupu od konkrétnych jedincov, miest a situácií, ktoré môžu so sebou niesť riziko alebo nebezpečenstvo; je to najbežnejšia reakcia na zločinnosť.

K stratégiám, ktorými demonštrujú časovo-priestorové správanie, patria aj priestorové techniky na minimalizovanie rizika, ako používanie hlavných ciest a chodníkov, vyhýbanie sa vychádzaniu v noci alebo za tmy, obchádzanie neprehľadných či zalesnených areálov, a pod. Ľudia tvoria mentálne mapy miest, na ktorých je strach produktom ich skúseností i sekundárnych informácií (Valentine 1989). Hlavnou stratégiou je vyhýbanie sa určitým miestam v určitých časoch, a preto ak chceme pochopiť, ako ľudia využívajú priestor, je nutné, aby geografia upriamila pozornosť na ich strach (tamtiež, Listerborn 1999).

Koskela (1997) zadefinovala typológiu štyroch základných druhov *coping strategies*, ktoré preukazujú ženy:

1. V rizikových alebo neistých situáciách sa ženy snažia odôvodniť strach a odplašiť ho (pokiaľ žena svojim argumentom uverí, pomôže jej to zvýšiť kvalitu života),

2. uvedomenie si rozdielov spôsobených kultúrnou relativitou (výchova, zvyky, veľkosť miesta atď.) – v domácom prostredí je ľahšie interpretovať znaky nebezpečenstva (verbálne aj neverbálne) a je zväčša vnímané ako bezpečnejšie,

3. úmyselné využívanie priestoru, čo je spôsob ako ho demystifikovať (napĺňanie osobnej mentálnej mapy presnými opismi nebezpečenstva),

4. dôvera v pomoc ostatných ľudí v prípade núdze a urbánna semiotika (čítanie znakov mestského prostredia) – sociálne schopnosti; časť tejto expertízy je čisto intuitívna; nebezpečenstvo je čítané z očí a pohľadov, z pohybov tiel, z módy a štýlu; reč tela, pohyb a štýl môžu byť tiež vnímané ako prostriedok zmocnenia sa priestoru.

Kritika aplikácie týchto „zdolávacích“ stratégií spočíva v tom, že ľudia nebojú so svojím strachom a nesnažia sa ho racionálne odôvodniť.

K významným konceptom patrí aj výskum časovo-priestorových nerovností, ktorý je založený na jednoduchých popisoch, ako variujú rozhodovacie procesy ľudí v priestore v súvislosti s dennou alebo nočnou hodinou. „Sociálnou nocou“ označuje Koskela (1999) noc ako prírodný element, na ktorý sa hľadí aj v sociálnych kontextoch (napríklad v zime sú noci vnímané ako nebezpečné kvôli tme, letné noci sú zase nebezpečné kvôli vyšším teplotám, takže páchatelia sa ľahšie ukrývajú v kríkoch a všeobecne je vtedy väčší pohyb obyvateľstva). Za riskantné sú teda považované okrem konkrétnych lokalít aj konkrétne hodiny. Pre určitý typ ľudí to znamená, že napríklad západ slnka je signálom pre zákaz vychádzania (Whitley a Prince 2005 a Green a Singleton 2006). „Ulice strachu a odvahy sú elastické – rôzne dlhé v závislosti od dennej hodiny, od toho, kto ňou prechádza a ako sa na nej kto cíti“ (Koskela 1997, p. 316). K výskumným témam patrí aj priestorová segregácia, spôsobená napätím medzi sociálnymi štruktúrami (napríklad obavy bohatších vrstiev z vychádzania na ulicu). Toto napätie spôsobené sociálnymi disparitami je často spojené so sociálnou dezorganizáciou a vznikom subkultúr, ktoré môžu v priestore spôsobovať strach a obavy.

Ako ďalšie súčasné koncepty, aplikované najmä v európskych a severoamerických mestách, uvádza Ceccato (2009) dva hlavné komplementárne teoretické prístupy v urbánnej kriminológii. Prvým je teória sociálnej dezorganizácie a je založená na myšlienke, že štruktúrne nevýhody plodia zločin. Kľúčovou premennou konceptualizácie tejto teórie je vzdialenosť od centra mesta, ktorá indikuje, že napríklad pouličné krádeže sú pravdepodobnejšie v oblastiach s polyfunkčným využitím a na miestach, kde sú slabšie rodinné štruktúry. Druhým prístupom je teória rutinných aktivít, ktorá sa zaoberá dynamikou kriminálneho činu. V jednom konkrétnom časovom úseku sa na jednom konkrétnom mieste uskutoční zločin, pretože sa tu vyskytne páchatel s motívom, vhodná obeť a nenachádza sa tu práve žiadny ochranca.

ZÁVER

Pohyb človeka v priestore je ovplyvňovaný mnohými faktormi. Spôsob dosiahnutia stanoveného cieľa každého obyvateľa sa môže meniť v súvislosti s rôznymi okolnosťami, s rôznymi podmienkami v konkrétnej lokalite a čase. Zamerali sme sa naň, pretože obmedzený pohyb človeka v priestore považujeme za jednu z najvýraznejších limitácií jeho možností.

Nevyhnutným pri spoznávaní a skúmaní strachu z kriminality u jednotlivých sociálnych, etnických či vekových skupín je komplexné chápanie ich statusu. Nezanedbateľným faktorom je miesto bydliska, či už ide o bezprostredné okolie bytu, domu, alebo o charakter celej mestskej štvrťi. Relativita prostredia, v ktorom sa robia výskumy, naznačuje, že priestor významne ovplyvňuje percepciu zločinu, napadnuteľnosť jednotlivcov i skupín, zvyšuje alebo znižuje mieru strachu či bezpečnosti. Skúmať alebo vysvetľovať zločinnosť či strach z nej bez explanácie vplyvu priestoru a odhalenia priestorových súvislostí je teda nedostačujúce. Okrem významu jednotlivých miest treba zdôrazniť relativitu jednotlivých zločinov, hĺbku a význam zažitých skúseností a predovšetkým jedinečnú percepciu každého človeka.

O kriminalite bolo napísaných mnoho štúdií, avšak v bývalých socialistických krajinách táto téma stále dostatočne nerezonuje. Výskumy v anglo-amerických podmienkach nie sú porovnateľné s výskumami u nás, kde rovnosť a ideológia komunistického režimu v strednej Európe neumožňovali geografický výskum, ktorý by upozorňoval na sociálne disparity a negatívne dôsledky vtedajšej politiky a ekonomiky. Od sedemdesiatych rokov sa stali neželanými témami chudoba a sociálna diskriminácia a od osemdesiatych devastácia životného prostredia (Timár a Enyedi 2004). Výskum kriminality a sociálnej patológie bol tiež na periférii záujmu a často tabuizovaný. Iba pomaly sa v našom priestore táto tematika dostáva do intenzívnejšieho podvedomia geografov (viď napríklad práce Michálek 2000 a 2009, Rochovská a Madzinová 2009 atď.).

V zhode s autormi citovanými v článku sa ukazuje, že prezentované koncepty, zamerané na faktory strachu z kriminality, či už ide o environmentálny dizajn, *coping strategies* alebo koncept časovo-priestorových nerovností, je dôležité skúmať aj v slovenských pomeroch. Aj výskum v mikromierkových areáloch, ako je časť mestskej štvrte, ulica, či dokonca jeden jediný dom, je relevantný a môže mať praktické výstupy v podobe zníženia kriminality alebo strachu z nej a možnosti pohybu po verejných priestranstvách bez obáv.

Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu č. 2/0191/09 financovaného grantovou agentúrou VEGA.

LITERATÚRA

- BARTLOVÁ, S. (1998). *Sociální patologie*. Brno (Institut pro další vzdělávání pracovníků ve zdravotnictví v Brně).
- BLAŽEK, M., ROCHOVSKÁ, A. (2006). *Feministické geografie*. Bratislava (Geografika).
- BURIÁNEK, J. (2004). Bezpečnostní rizika: jejich percepce a normalizace. In Kabele, J., ed. *Rozvoj české společnosti v Evropské unii. 1. díl - Sociologie, Prognostika a správa*. Praha (Matfyzpres), pp. 94-109.
- BROWNLOW, A. (2005). A geography of men's fear. *Geoforum*, 36, 581-592.
- CECCATO, V. (2009). Crime in a city in transition: The case of Tallinn, Estonia. *Urban Studies*, 46, 1611-1638.
- COZENS, P. M., SAVILLE, G., HILLIER, D. (2005). Crime prevention through environmental design (CPTED): a review and modern bibliography. *Poverty management*, 23, 328-356.
- DAY, K., STUMP, CH., CARREON, D. (2003). Confrontation and loss of control: masculinity and men's fear in public space. *Journal of Environmental Psychology*, 23, 311-322.
- FYFE, N. (2000). Geography of crime. In Johnston, R. J., Gregory, D., Smith, H., eds. *The dictionary of human geography*. London (Blackwell Publishers), p. 121.
- GARRETT, J., AHMED, A. (2004). Incorporating crime in household surveys: a research note. *Environment and Urbanization*, 16, 139-151.
- GREEN, E., SINGLETON, C. (2006). Risky bodies at leisure: young women negotiating space and place. *Sociology*, 40, 853-871.
- HALL, T. (2006). *Urban Geography*. London (Routledge).
- HARRIS, A. (2005). VII. discourses of desire as governmentality: young women, sexuality and the significance of safe spaces. *Feminism Psychology*, 15, 39-43.

- HERBERT, D.T. (1993). Neighbourhood incivilities and the study of crime in place. *Area*, 25, 45-54.
- HERBERT, D. T., HYDE, S. W. (1985). Environmental criminology: testing some area hypotheses. *Great Britain*, 259-274.
- HERETIK, A. (2004). *Forezná psychológia pre psychologov, právnikov, lekárov a iné pomáhajúce profesie*. Bratislava (Slovenské pedagogické nakladateľstvo).
- HUBBARD, P. (1999). *Sex and the city: geographies of prostitution in the urban west*. Ashgate (Aldershot).
- HUME, M. (2004). It's as if you don't know, because you don't do anything about it: gender and violence in El Salvador. *Environment and Urbanization*, 16, 63-72.
- KOSKELA, H. (1997). Bold walking and breakings: women's spatial confidence versus fear of violence. *A Journal of Feminist Geography*, 4, 301-321.
- KOSKELA, H. (1999). Gendered exlusions': women's fear of violence and changing relations to space. *Geografiska Annaler*, 81B, 111-124.
- KOSKELA, H. (2009). Crime/fear of crime. In Kitchin, R., Thrift, N. eds. *International encyclopedia of human geography*. Amstredam (Elsevier).
- KOSKELA, H., PAIN, R. (2000). Revisiting fear and place: women's fear of attack and the built environment. *Geoforum*, 31, 269-280.
- LISTERBORN, C. (1999). Women's fear and space configurations. In *Proceedings Second International Symposium on Space Syntax, 29th March – 2nd April 1999*. Brasilia (Universidade de Brasilia), pp. 1-10.
- LISTERBORN, C. (2004). Safe city. Discourses on women's fear in safer cities programmes. In Cortesi, G., et al., eds. *Gendered cities: identities, activities, networks*. Roma (Società Geografica Italiana).
- LEY, D. (1983). *A social geography of the city*. New York (Harper).
- MICHÁLEK, A. (1997). Rizikové areály v Bratislave z aspektu vybraných druhov kriminality. *Geografický časopis*, 49, 47-62.
- MICHÁLEK, A. (1998). Sociologicko-geografické reflexie o urbánnej kriminalite. *Sociológia*, 4, 363-376.
- MICHÁLEK, A. (2000). Časopriestorové aspekty prevencie kriminality na príklade vybraných miest. *Kriminalistika*, 33, 171-176.
- MICHÁLEK, A. (2009). Priestorová diferenciácia kriminality. *Geografický časopis*, 61, 111-120.
- MOSER, C. O. N. (2004). Urban violence: an introductory roadmap. *Environment and Urbanisation*, 16, 3-16.
- NEWMAN, O. (1972). *Defensible space*. New York (The Macmillan Company).
- ONDREJKOVIČ, P. (ed.), BREZÁK, J., LUBELCOVÁ, G., POLÁKOVÁ, E., VLČKOVÁ, M. (2001). *Sociálna patológia*. Bratislava (VEDA).
- PAIN, R. (2000). Place, social relations and the fear of crime: a review. *Progress in Human Geography*, 24, 365-397.
- PAIN, R. (2001). Gender, race, age and fear in the city. *Urban Studies*, 38, 899-913.
- PAIN, R.H. (1997). Social geographies of women's fear of crime. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 22, 231-244.
- PAIN, R., MacFARLANE, R., TURNER, K., GILL, S. (2006). When, where, if, and but: qualifying GIS and the effect of streetlighting on crime and fear. *Environment and Planning A*, 38, 2055-2074.
- ROCHOVSKÁ, A., MADZINOVÁ, M. (2009). Aplikácia kvantitatívnych metód ako nástroja na výskum v urbánnej sociálnej geografii. *Geographia Cassoviensis*, 3, 150-155.
- ROMAN, C. G., CHALFIN, A. (2008). Fear of walking outdoors. A multilevel ecologic analysis of crime and disorder. *Americal Journal of Preventive Medicine*, 34, 306-212.

- ROSEWARNE, L. (2005). The men's gallery. Outdoor advertising and public space: gender, fear, and feminism. *Women's Studies International Forum*, 28, 67-78.
- SAVILLE, G., CLEVELAND, G. (1998). *2nd generation CPTED: an antidote to the social Y2K virus of urban design*. Paper presented to the 3rd International CPTED Association conference, Washington DC, 14-16 December.
- Security Revue – *International magazine for security engineering. Teória bezpečnostného manažmentu. Výkladový slovník*. Dostupné na: www.securityrevue.com (cit.:2011-12-09).
- SCHAFFER, J. A., HUEBNER, B. M., BYNUM, T. S. (2006). Fear of crime and criminal victimization: gender-based contrasts. *Journal of Criminal Justice*, 34, 285-301.
- SCHMEIDLER, K. (2000). Prostředí města, urbanistická tvorba a sociální patologie. *Psychologie dnes*, 9, 14-17.
- TIMÁR, J., ENYEDI, G. (2004). Applied human geography and ethics from an East Central European perspective. *Ethics, Place and Environment*, 7, 173-184.
- TUAN, Y-F. (1977). *Space and place. The perspective of experience*. Minneapolis (University of Minnesota Press).
- VALENTINE, G. (1989). The geography of women's fear. *Area*, 21, 385-390.
- VALENTINE, G. (1992). Images of danger: women's sources of information about the spatial distribution of male violence. *Area*, 24, 22-29.
- WHITLEY, R., PRINCE, M. (2005). Fear of crime, mobility and mental health in inner-city London, UK. *Social Science & Medicine*, 61, 1678-1688.
- WHITZMAN, C. (2007). Stuck at the front door: gender, fear of crime and the challenge of creating safer space. *Environment and Planning A*, 39, 2715-2732.
- WINTON, A. (2004). Urban violence: a guide to the literature. *Environment and Urbanization*, 16, 165-184.

Linda Stašíková

THE RELEVANCE OF FEAR OF CRIMINALITY IN URBAN GEOGRAPHICAL RESEARCH

The aim of the article was to focus attention on the fear of staying in the space where the underlying cause is the fear of real or potential crime. It is the type of fear, which distinctly affects the quality of life by limiting the fearless and limitless movement of humans in space. Free fearless and limitless movement in space is one of the priorities of every cultural environment. Each individual's ideas and claims on such movement are different.

The research focused on cities and anonymous blind areas, which often provoke fear and uncertainty. Such spaces have been broken into public and private and the most frequent fear of crime spots were identified.

Fear is a mutable emotion, unique for each human and depends on the place he/she is moving through, on time and often on fellow humans or the casual political, cultural and social situation of the place. The effect of the place/locality and the relationship between the place/locality and human fear of crime is the issue of geographical research. However, it has to be researched comprehensively with a special regard for individual situations. This is also the reason why along with conventional quantitative methods also the qualitative methods are applied as they may provide explanation and reveal the causes of unquantifiable emotions. Concepts, which respect such procedures, are presented in this article.

Human geography continuously widens the spectrum of themes and incentives. It identifies new dimensions of the human relationship to the environment and discovers the components that strengthen or affect this relationship. The physical design of a city

may build up or weaken negative emotions connected with the threat of crime. Attention was concentrated on the theory and methods developed in the area of spatial design, which were confronted with the modern methods. Some interesting and important qualitative approaches such as the concept of coping strategies or that of time-spatial inequalities are mentioned. The short discursion into the history of crime research from the geographical point of view was meant to point to its long tradition in the world geography. Trends preferred by researchers in the particular periods were also selected. An attempt was made to identify the main factors of fear of crime that will help understanding of apprehension and reactions of the individual groups to the stimuli of their environs. Research in the former Central and Eastern European socialist countries is summarized in the conclusion pointing to the scarce interest dedicated to the subject by Slovak geography.

The need for research on this important issue in terms of space is being emphasized via the concepts where geography plays an important role.

Translated by Hana Contrerasová

